

УДК 376(437.3)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЧЕХІЇ

Плужник О. В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Україна, Переяслав-Хмельницький

У статті досліджено розвиток спеціальної освіти в Чехії від зневаги та презирства стосовно дітей з особливими потребами до визнання їх права на навчання та необхідності забезпечення реалізації цього права шляхом запровадження спеціальної освіти. Розглянуто становлення професійної підготовки вчителів до роботи з особливими дітьми. Розкрито зміст модернізації шкільної освіти з урахуванням потреб інклюзивної освіти. Визначено, що висвітлення, узагальнення та осмислення проведених реформ щодо спеціальної освіти у Чехії дає змогу врахувати їхні переваги і недоліки та правильно визначити стратегію освітньої реформи в Україні.

Ключові слова: розвиток спеціальної освіти, діти з особливими потребами, спеціальна педагогіка, освітні реформи, підготовка вчителів до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Плужник О. В. Становление и развитие специального образования в чехии / Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды, Украина, Переяслав-Хмельницкий

В статье исследовано развитие специального образования в Чехии от пренебрежения и презрения по отношению к детям с особыми потребностями к признанию их права на обучение и необходимости обеспечения реализации этого права путем введения специального образования. Рассмотрено становление

профессиональной подготовки учителей к работе с особыми детьми. Раскрыто содержание модернизации школьного образования с учетом потребностей инклюзивного образования. Определено, что освещение, обобщения и осмысления проводимых реформ в сфере специального образования в Чехии дает возможность учесть их достоинства и недостатки и правильно определить стратегию образовательной реформы в Украине.

Ключевые слова: развитие специального образования, дети с особыми потребностями, специальная педагогика, образовательные реформы, подготовка учителей к работе в условиях инклюзивного образования.

Pluzhnik O. V. Becoming and development of special education in czech republic / Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnytsky, Ukraine, Pereyaslav-Hmelnytsky

The article examines the development of special education in the Czech Republic from neglect and contempt for children with special needs to recognize their right to study and the need to ensure the realization of this right through the introduction of special education. The formation of teachers' professional training for working with special children is considered. The contents of the modernization of school education with regard to the needs of inclusive education are revealed. It is determined that coverage, generalization and comprehension of the implemented reforms in the field of special education in the Czech Republic makes it possible to take into account their advantages and disadvantages and correctly define the strategy of educational reform in Ukraine.

Key words: development of special education, children with special needs, special pedagogy, educational reforms, preparation of teachers for work in conditions of inclusive education.

Постановка проблеми. Для створення сучасної конкурентоспроможної освітньої системи необхідно вивчати та враховувати досвід інших країн, передусім своїх сусідів, що випередили Україну в розвитку. На думку Є. Краснякова, вивчення досвіду освітніх реформ країн Центральної та Східної Європи, зокрема Чеської Республіки як члена Європейського Союзу, є надзвичайно важливим для України, оскільки проблеми відповідних трансформацій в освіті та системі державного управління освітою в Україні у зв'язку з входженням до європейського освітнього простору є надзвичайно цінними, а висвітлення, узагальнення та осмислення проведених реформ у Чехії дає змогу правильно визначити стратегію освітньої реформи, врахувати переваги, недоліки, шляхи їх усунення, передбачити можливі виклики, уникнути помилок тощо [1, с. 10].

Досвід Чеської Республіки для освіти України має надзвичайну цінність, це зумовлено тим, що Україна, як і блок країн Центральної та Східної Європи, належать до посткомуністичних країн, які зазнали довгострокового панування комуністичної системи. Тісно переплітається історія цих двох країн. Так, між Чехією та Київською Руссю існували династійні, господарські та культурні зв'язки [3, с. 113].

Зокрема, вивчення чеського досвіду підготовки майбутніх учителів початкових класів до діяльності в умовах інклюзивної освіти становить великий інтерес для аналізу, осмислення й збагачення сучасної науки та оптимізації вітчизняної спеціальної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій, що присвячені вивченню галузі освіти в Чеській Республіці варто виділити праці таких науковців як Н. Бондарчук, О. Долгой, Т. Дрожжиної, Л. Калініної, О. Карпенко, Є. Краснякова, Л. Пасечнікової, Л. Сігаєвої, В. Яникової. Разом з тим аналіз наукової

літератури щодо становлення інклюзивної освіти в Чехії свідчить, що на сьогодні це питання залишається малодослідженим.

Аналіз робіт провідних чеських істориків та педагогів, опублікованих у різні історичні часи (Т. Войцко, Ф. Кабеле, Й. Копецкій, Р. Кучера, Й. Матей, С. Нечас, В. Паржізек, М. Совак, М. Турда, О. Хлуп, Й. Шафранек, М. Шімонек, В. Шмідт та ін.) показав, що розвиток чеського освіти впродовж тривалого періоду перебував під подвійним впливом – слов'янським і німецьким.

Формулювання цілей статті: дослідити становлення та розвиток інклюзивної освіти в Чехії; розкрити зміст модернізації шкільної освіти з урахуванням потреб інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Ставлення суспільства до людей з обмеженими можливостями зазнало певних змін, які були тісно пов'язані з нормами і мораллю суспільства. Важливою була політика правлячого шару і розвитку суспільного мислення тодішніх жителів держави. Розвиток людського суспільства відбувався в кілька етапів, і водночас змінювалось ставлення до людей з інвалідністю. У первісній общині слабкі та хворі особи загрожували життєздатності сім'ї чи племені. Відношення до таких людей визначало тривалість їх життя. Їх чекало вигнання або пряма ліквідація. Так, законодавство давньогрецької Спарти передбачало виявляти фізично неповносправних дітей і відокремлювати їх від здорових, оберігаючи в такий спосіб державний устрій і сповідуючи ідею «фізичної повноцінності» своїх громадян. Неповноцінність і непотрібність людей з порушеннями було визнано в основах Римського права. Саме римський суд, встановивши інститут опікунства над людьми з обмеженнями, став у подальшому зразком для вироблення законодавчих норм стосовно фізично та психічно неповносправних. Римське право стало основоположним у законодавстві більшості

європейських країн та закріпило юридичний статус повної безправності людей з обмеженнями.

Тільки період гуманізму та ренесансу повернув суспільство на шлях до цінностей людського життя, освіти та культури. Деякі релігії, такі як християнство, проголошували любов до свого ближнього і допомогу всім, хто цього потребує. Виходячи з цього, ставлення суспільства до інвалідів змінилося і з'явилися перші притулки (лікарні) для людей з обмеженими можливостями, де надавалася необхідна допомога. У ряді притулків, крім опіки, також зосереджувалась увага на освіті інвалідів. Це означало зміну відносин суспільства до інвалідів та до дитини, зокрема.

Гуманітарні засади виховання дітей з особливими освітніми потребами в період гуманізму та епохи Відродження, просвітлені у поглядах Я. А. Коменського (1592-1670), який окреслював необхідність загальної та всебічної освіти для всіх людей, без поділу за статтю, походженням і станом. Необхідність освіти для всіх людей, навіть для людей з інвалідністю, вчений описує в своїй книзі «Vševýchova» («Пампадія», буквальний переклад – «Навчання всіх усьому»), яка, на думку експертів, є одним з перших теоретичних робіт у галузі спеціальної педагогіки. На основі ідей Коменського та інших гуманістів здійснилися спроби освіти дітей та молоді з обмеженими фізичними і сенсорними можливостями в установах і різних приватних закладах.

В період Першої республіки (1918-1938 рр.) було закладено основу майбутньої мережі спеціальної освіти Чехії. Практичні зусилля щодо поліпшення становища дітей-інвалідів супроводжувались теоретичною підтримкою, якій сприяла розробка сфери корекційної педагогіки. Під цим поняттям розумівся розвиток інвалідів та їх інтеграція в суспільне життя [7].

Спеціальні школи були створені не лише як засоби для догляду за дітьми-інвалідами, а також для дітей з психічними або соціальними вадами. На момент їх створення вони мали офіційний статус установ, які допомагають подолати нерівність у соціальній та медичній сфері дітей, яких було важко виховувати у загальноосвітніх навчальних закладах. Пізніше ці установи були розширені для навчання ромських дітей та дітей із сімей іммігрантів зі Словаччини [8].

Як відомо, на розвиток чеської освіти трагічно вплинула нацистська окупація Чехословаччини в 1938–1945 рр. Внаслідок вторгнення нацистів уже в 1939 р. були закриті всі чеські виші. Після визволення Чехії від німецько-фашистських загарбників значний вплив на чеську науку стала здійснювати комуністична партноменклатура, насаджена й підтримувана Радянським Союзом. Цей вплив не був однозначним. З одного боку, створювалися безпрецедентні організаційні можливості для функціонування освітньо-наукової сфери, системного фінансування наукових розробок. З іншого – наукова еліта не могла не реагувати на надмірну ідеологізацію науки й суспільного життя загалом у цей період. Сотні вчених були з політичних причин позбавлені можливості виконувати наукову діяльність, сотні – емігрували. Ідеологічна диктатура практично знищила цілу низку суспільно-наукових і гуманітарних дисциплін, зокрема дітище Менделя – генетика – була оголошена псевдонаукою. Припинено контакти зі світовою наукою [2, с. 498].

На початку 1950-х років надання послуг для дітей-інвалідів ускладнюється загальною економічною кризою. Безжальна боротьба за політичний вплив, обмежені ресурси (фінансові, матеріальні) змусили соціалістичну владу, міністерства охорони здоров'я, соціального забезпечення та освіти маніпулювати дітьми-інвалідами з метою зміцнення власних політичних пріоритетів. З метою надання

послуг дітей було поділено на три критерії: виліковні, здатні до навчання і здатні до часткової соціалізації. Після Другої світової війни ідеологічні основи спеціальної освіти робили акцент більше на наслідки інвалідності з точки зору людського капіталу, ніж на походження і причини інвалідності. В цей час головним критерієм поділу був рівень психічного розвитку, який зумовив початок диференціації щодо установ для дітей-інвалідів [9].

Етап розвитку школи в Чехословаччині після її звільнення від німецьких окупантів в 1945 р виявився особливо складним і суперечливим. З одного боку було відкрито доступ усьому населенню країни до отримання будь-якого виду освіти, з іншого, – школа була під сильним впливом ідей і практики радянської педагогіки, а нововведення в сфері освіти часто не відповідали специфічним культурним традиціям чеського народу. Цей період знаменується створенням єдиної школи (закон 1948 р.) і частим прийняттям шкільних законів (1948, 1953, 1960, 1976, 1984 рр.), зміною термінів обов'язкового навчання (поперемінно варіювався від 8-ми до 10-ти років), структурою системи освіти, навчальних планів і змісту навчання [3, с. 113-118].

Досліджуючи процеси в освітній політиці навколо дітей-інвалідів у період між повоєнними часами і першим десятиліттям соціалізму, можна відмітити множинні протистояння між різними міністерствами, місцевими та центральними органами влади, адміністраціями та фахівцями, батьками та спеціалістами, що згодом призвело до тривалого взаємного відчуження між ними.

Після 1950 р. була розроблена спеціальна освіта і в той же час це веде до розвитку самостійної педагогічної дисципліни – спеціальної педагогіки. Спеціальні педагоги вважали, що право дітей з інвалідністю на освіту можна краще реалізувати за допомогою

використання спеціальних педагогічних методів, форм та засобів. Таким чином, Чеська Республіка стала країною, де розподіл освіти здійснювався у два потоки. Це була система загальної освіти (дошкільна, початкова, середня) для дітей фізично, розумово та психологічно здорових та дітей, які не відповідали цим складним критеріям здоров'я. В рамках такої системи відсутність одного пальця на руці давала привід розташування такої дитини у спеціальні установи [6, с. 18]. О. Міллер стверджує, що ця система Інститутів сегрегації часто не забезпечувала освіту дітям з важким ступенем психічного здоров'я, інвалідності і тому вони повністю виключалися з освіти.

Як зазначають сучасні чеські науковці Інституту досліджень інклюзивної освіти Університету Масарика В. Шмідт та К. Панчоха, вже з 1960-х рр. протистояння образу педагога, який інтегрує дітей, і школи як інституту сегрегації не тільки отримує свій подальший розвиток в практиці освіти, але і займає вагоме місце в тематиці масової культури (наприклад, книга Б. Кауфманн «Вгору по сходах, що ведуть униз» (1965) та фільм за її мотивами Р. Малліган (1967)). З другої половини 1980-х рр. ідея протистояння педагога і шкільної системи отримує системне втілення: вчителі починають публікувати книги на основі досвіду викладання в «складних» школах, їх книги та біографії екранізуються популярними режисерами. Образ учителя, діючого всупереч сформованим стратегіям освіти дітей «з особливими потребами», стає більш позитивним. Але при цьому і методичні розробки, і художні твори актуалізують основні дилеми інклюзії: конфлікт між соціальною інтеграцією і збереженням зв'язків зі своєю спільнотою, між наданням права вибору і необхідністю слідувати домінуючому стилю навчання в непідготовленому середовищі [4].

Отже, у період 1970-1989 рр. були випадки включення дитини з обмеженими можливостями в клас звичайного типу, але освіта цих учнів була повністю покладена на плечі школи і конкретних учителів. Необхідно було вирішувати питання персоналу. Незважаючи на всі зусилля, освітня система не змогла охопити всіх учнів з обмеженими можливостями. За межами шкільної системи залишилися діти з поєднанням різних видів порушень, для яких не було відповідної школи, а також діти з високим ступенем психічної недостатності.

З поділом освіти на дві течії була розділена і підготовка вчителів. Навчальний курс підготовки вчителів отримав назву «Педагогічна освіта для шкіл і молоді, яка потребує особливої уваги». У процесі вивчення інших дисциплін студенти не вивчали проблеми дітей з обмеженими можливостями.

Після листопаду 1989 року настав період спеціальної освіти. Важливими постатями, що визначають розвиток галузі, є професор Франтішек Кабеле, професор Марі Віткова, професор Ян Єсенський, доцент Ярослав Кисучан, доцент Марія Черна, доцент Іва Шварцова та інші.

Демократичні зміни в суспільстві, безумовно, були відображені і у напрямку чеської спеціальної освіти, а також психотерапії як предмету. 1989 рік приніс громадянам Чеської Республіки не лише демократію, але й багато інших змін в їхньому житті, які вагомо вплинули на освіту та навчання. Поняття «інтеграції» та «інклюзії» стають визначальними. Виникає соціальна інтеграція у плані рівноправного включення у суспільство, а також інтеграція та інклюзія як процес включення в освіту.

У 90-х роках відбулася поступова інтеграція дітей з інвалідністю у загальноосвітні школи. Велике значення мало прийняття Закону про початкові школи у 1991 році, в якому вперше згадується про

можливість інтеграції дітей-інвалідів у загальноосвітні навчальні заклади [4].

90-ті роки ХХ століття стали часом науково-педагогічних і суспільно-політичних пошуків шляхів розвитку чеської освіти, бурхливих дискусій і появи проектів, програмних документів, концепцій в цій області. Так, у 2000 році Міністерством освіти, молоді та спорту розроблено та опубліковано документ «Звернення до десяти мільйонів», що містить аналіз стану і можливих напрямків розвитку чеської системи освіти. Документ був опублікований у пресі і в Інтернеті для широкої дискусії. У «Зверненні» говорилося, що модернізація чеської освіти спрямована, перш за все, на: зміну цілей і змісту освіти; зміну традиційного виду освітніх установ; розширення можливостей отримання освіти; підтримку роботи вчителів і школи; формування найкращих умов для підвищення якості освіти.

Було перераховано дванадцять основних положень, на які потім спирався уряд Чехії при модернізації своєї шкільної системи: школа для Європи; життя у світі знань та інформації; можливість мати хорошу роботу протягом життя / формування здатності активно пристосовуватися до мінливого ринку праці; посилення значення загальної і загально професійної освіти; спрямованість на ключові вміння і формування широкої бази для поглиблення, розширення і зміни кваліфікації; активне використання цивільного простору / практичне знання правового простору, вміння користуватися законами і власними правами, які надає суспільство; створення у школі рівних шансів для всіх; підтримка здібностей кожного; розширення можливостей вчитися після отримання атестата; посилення ролі і мотивації вчителів; суспільство – школі, школа – суспільству; контроль за якістю роботи освітніх установ; розширення

інформації про роботу шкіл, про ринок праці, про консультаційні служби [5].

Висновки. Отже, Чехії, як і іншим країнам, знадобився значний проміжок часу для усвідомлення того, що діти з особливими потребами, у силу особливостей свого психічного та (або) фізичного стану, є рівними у правах і свободах з іншими дітьми, які не мають психофізичних вад. У Чехії, як і в інших країнах, до 1989 року люди з обмеженими можливостями не були включені до загальноосвітніх закладів. Переважав сегрегаційний підхід. Головною особливістю була виняткова концентрація дітей, школярів та студентів у спеціальних школах, спрямованих на різні види інвалідності.

Зневага та презирство стосовно дітей з особливими потребами змінились: спочатку на розуміння необхідності піклуватися про них; згодом – на визнання їх права на навчання та необхідності забезпечити реалізацію цього права шляхом запровадження спеціальної освіти та утворення спеціальних учбових закладів; і врешті-решт – на глибоке усвідомлення того, що у дітей з особливими потребами не просто є право навчатися, а що вони повинні мати доступ до якісної освіти і отримувати її не у спеціальних закладах, а у загальних освітніх установах, хоча й у спеціально створених для них умовах (інклюзивному середовищі).

Досвід Чеської Республіки для освіти України має надзвичайну цінність. Адже, висвітлення, узагальнення та осмислення проведених реформ щодо спеціальної освіти у Чехії дає змогу врахувати їхні переваги, недоліки та правильно визначити стратегію освітньої реформи в Україні, уникаючи помилок. Перспективним і доцільним для подальшого дослідження вважаємо вивчення досвіду Чехії у галузі професійної підготовки вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Література:

1. Красняков Є. В. Державна політика Чеської республіки в галузі освіти: досвід для України. Соціальна та гуманітарна політика. Вісник НАДУ. 2015. № 4, С. 101.
2. Лажнік В. Й., Мандрик І. П., Патійчук В. О. [та ін.] Країнознавча характеристика Чеської республіки: кол. моногр. За наук. ред. В. Й. Лажніка. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 670 с. С. 498.
3. Пасечнікова Л. П. Модернізація Чеської освіти в умовах демократизації суспільства. Наукова скарбниця освіти Донеччини. 2013. № 3 (16). С. 113.
4. Шмидт, В., & Панчоха, К. (2013). Модели легитимизации инклюзивного образования в Чехии. *The Journal of Social Policy Studies*, 11(4), p. 547-560. URL: <https://jsps.hse.ru/article/view/3418>
5. *Vyzva pro deset milionu. MSMT. Praha, 2000.* URL: www.msmt.cz
6. Müller, O. a kol. *Dítě se speciálními vzdělávacími potřebami v běžné škole.* Olomouc: UP, 2001. ISBN 80-244-0231-9, p. 18.
7. Renotiérová, M. & Ludvíková, L. et al. (2006). *Speciální pedagogika.* Olomouc: UP.
8. Slowík, J. & Hlaváčková, L. (2007). *Speciální pedagogika: prevence a diagnostika, terapie a poradenství, vzdělávání osob s různým postižením, člověk s handicapem a společnost.* Praha: Grada Publishing.
9. Shmidt, V. (2015). *Child welfare discourses and practices in the czech lands: the segregation of roma and disabled children during the nineteenth and twentieth centuries.* Published by Masaryk University. URL: www.msdbno.cz
10. Úředníčková, R. (2012). *Integrace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami z pohledu učitelů základních škol.* Olomouc, . rigorózní práce (PhDr.). Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta

References:

1. Krasniakov Ye. V. *Derzhavna polityka Cheskoï respubliky v haluzi osvity: dosvid dlia Ukrainy. Sotsialna ta humanitarna polityka. Visnyk NADU*. 2015. № 4, S. 101.
2. Lazhnik V. Y., Mandryk I. P., Patiichuk V. O. [ta in.] *Krainoznavcha kharakterystyka Cheskoï respubliky: kol. monohr. Za nauk. red. V. Y. Lazhnika. Lutsk: Vezha-Druk, 2015. 670 s. S. 498.*
3. Pasechnikova L. P. *Modernizatsiia Cheskoï osvity v umovakh demokratyzatsii suspilstva. Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny*. 2013. № 3 (16). S. 113.
4. Shmydt, V., & Panchokha, K. (2013). *Modely lehytymyzatsyy ynkliuzyvnoho obrazovanyia v Chekhyy. The Journal of Social Policy Studies*, 11(4), p. 547-560. URL: <https://jsps.hse.ru/article/view/3418>